
Andrzej Bryl*

**ZBRODNI PRZECIWKO LUDZKOŚCI
W MYŚLI PRAWNEJ HERSCHA LAUTERPACHTA**

Zbrodnie przeciwko ludzkości to jedna z czterech kategorii zbrodni prawa międzynarodowego, obok ludobójstwa, zbrodni wojennych i zbrodni agresji. Mimo, że koncepcja zbrodni przeciwko ludzkości znana jest prawu międzynarodowemu co najmniej od czasu umieszczenia ich w Karcie MTW w Norymberdze, samo pojęcie wciąż nie jest do końca jasne. Pełne jego zrozumienie wymaga zatem prześledzenia ich rodowodu ideowego, w tym zwłaszcza okoliczności, które sprawiły, że pojawiły się one jako jeden z zarzutów stawianych w procesie przed MTW. Kluczową rolę w umieszczeniu ich w Karcie MTW przypisuje się Herschowi Lauterpachtowi, który w swojej wcześniejszej twórczości nie podejmował co prawda problematyki zbrodni przeciwko ludzkości, jednak ich fundamenty aksjologiczne i normatywne, można wyinterpretować z całokształtu jego dorobku naukowego.

Pojęcia kluczowe: zbrodnie przeciwko ludzkości, proces norymberski, prawa człowieka

Obok ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości należą do tych zbrodni międzynarodowych, które najbardziej pobudzają zbiorową wyobraźnię. Na takim postrzeganiu obu tych zbrodni zaważyły niewątpliwie tragiczne wydarzenia XX w., w tym nie tylko jego pierwszej połowy, na której piętno odcisnęły dwie wojny światowe, ale także drugiej, obfitującej w konflikty o nieco mniejszej skali, ale znaczą-

---

* Andrzej Bryl, doktorant, Uniwersytet Wrocławski, ORCID: 0000-0002-3172-9350.

nie liczniejsze¹. W opinii jednego z wiodących ekspertów w dziedzinie międzynarodowego prawa karnego, XX w. ma na koncie więcej ofiar niż zginęło w całej dotychczasowej historii ludzkości, przy czym przeważająca ich większość zalicza się do ludności cywilnej i poniosła śmierć właśnie na skutek szeroko rozumianych zbrodni przeciwko ludzkości². Nie będzie przy tym przesadą stwierdzenie, że zbrodnie te są tak stare jak sama ludzkość, a zwyczaj bezcelowego często mordowania na wielką skalę przedstawicieli własnego gatunku, uznać można za *differentia specifica* rodzaju ludzkiego³. Zrozumienie, czym jest ów ponury fenomen, komplikuje dodatkowo fakt, że zbrodnie przeciwko ludzkości, po części z uwagi na swoją silnie nacechowaną aksjologicznie nazwę, funkcjonują na szeroką skalę w dyskursie publicystycznym⁴. Okazuje się jednak, że analiza wyłącznie na płaszczyźnie prawnej nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie czym są zbrodnie przeciwko ludzkości. W odróżnieniu bowiem od zbrodni wojennych, znajdujących swoje uregulowanie przede wszystkim w Konwencjiach haskich i Konwencjiach genewskich, oraz zbrodni ludobójstwa, której poświęcona jest Konwencja z 1948 r., problematyka zbrodni przeciwko ludzkości pozostaje nadal w przeważającej mierze przedmiotem regulacji w obszarze zwyczaju międzynarodowego⁵. Wobec braku jednoznacznej definicji legalnej, wyjaśnienie interesującego nas pojęcia wymaga zatem podjęcia próby rekonstrukcji jego rodowodu ideowego, co jednakże wiąże się z potrzebą daleko posuniętej ostrożności badawczej. Jest tak przede wszystkim ze względu na niebezpieczeństwo wpadnięcia w pułapkę, którą za Quentinem Skinnerem nazwiemy „mitologią doktryn”⁶. Sprowadzić ją można w istocie do stosowania typu opisu, w którym za wszelką cenę doszukuje się u pewnych autorów lub w pewnych zjawiskach roli w kształtowaniu badanej doktryny. Prowadzi to m.in. do przypisywania niektórym z klasycznych myślicieli poglądów, których nie

¹ W ocenie niektórych badaczy, od zakończenia II wojny światowej do 2008 r. doszło na świecie do 313 konfliktów zbrojnych, w których życie straciło niemal 100 milionów ludzi, zob. C. Mullins, *Conflict Victimization and Post-Conflict Justice 1945-2008*, [w:] *The Pursuit of International Criminal Justice: A World Study on Conflicts, Victimization, and Post-Conflict Justice*, ed. M. Cherif Bassiouni, Vol. 1, Antwerpia 2010, s. 67. Początek obecnej dekady naznaczony m.in. Arabską wiosną, działalnością Państwa Islamskiego oraz wojną w Syrii niewątpliwie ów smutny bilans zwiększy.

² M. Cherif Bassiouni, *Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*, Cambridge – New York 2011, s. 1.

³ L. Kuper, *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven – London 1982, s. 11, 52.

⁴ W środkach masowego przekazu mianem tym określa się współcześnie m.in. zamachy terrorystyczne, groźby użycia broni nuklearnej, a także wszelkiego rodzaju sytuacje, w których ofiarą konfliktów zbrojnych pada ludność cywilna.

⁵ Tak scharakteryzowanego stanu prawnego nie zmienia, wbrew pozorom, uregulowanie zbrodni przeciwko ludzkości w art. 7 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Dz.U. 2003 Nr 78, poz. 708). Jest tak dlatego, że jak stanowi sam Statut, jego regulacje winny obowiązywać wyłącznie dla celów i na potrzeby działalności Międzynarodowego Trybunału Karnego (art. 10).

⁶ Q. Skinner, *Znaczenie i rozumienie w historii idei*, tłumaczenie. F. Biały, „Refleksje” 2014, nr 9, s. 130.

wyglaszali lub twierdzenia, że zajmowali oni stanowisko w dyskusji, w której w zasadniczo nie mogli nawet brać udziału⁷. Poddanie się takiej tendencji prowadzi niestety do budowania narracji, na potrzeby której wyszukuje się rozproszone lub incydentalne wypowiedzi wybranego autora (lub autorów), dotyczące analizowanego tematu, i dopatruje się w nich elementów doktryny, na której rekonstrukcję badacz jest nastawiony⁸. Pokusa, ale i ryzyko są tym większe, im bardziej znamienity myśliciel, którego autorytet wykorzystany jako punkt podparcia, dałby rękojmię, że podjęta przez badacza rekonstrukcja opiera się na solidnych fundamentach naukowych. Wydaje się, że do pewnego stopnia, z tego typu sytuacją mamy do czynienia w przypadku spotykanej w literaturze przedmiotu pokusy do przypisywania autorstwa koncepcji zbrodni przeciwko ludzkości Herschowi Lauterpachtowi⁹. Teza taka jest niewątpliwie atrakcyjna publicz-

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, s. 135.

⁹ Taki wniosek zdaje się *implicite* wynikać z opublikowanej w 2017 r. wspólnej biografii Lemkina i Lauterpachta autorstwa Philippe'a Sandsa, profesora Uniwersytetu Londyńskiego (zob. Ph. Sands, *East West Street. On the Origins of "Genocide" and "Crimes Against Humanity"*, New York 2017, zwłaszcza s. 3, 10, 111-115). Autor, wybitny skądinąd specjalista w zakresie prawa międzynarodowego, nie ustrzegł się niestety choroby zawodowej biografów, polegającej na przypisywaniu obiektom swoich badań zasług nieco na wyrost. Co ciekawe, dużo ostrożniej, zaprezentował on swoje poglądy w tej materii w innych publikacjach, w tym zwłaszcza w: Ph. Sands, A. Redzik, *Lauterpachtwo dwóch: Elihu (1928–2017) i Hersch (1897–1960)*, „Palestra” 2017, nr 7-8, s. 215. Podobnie wyważony pogląd, przypisujący Lauterpachtowi nie tyle autorstwo samej koncepcji zbrodni przeciwko ludzkości, co raczej pomysł, aby stanowiła ona jeden z zarzutów stawianych zbrodniarzom wojennym w procesie przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze, prezentuje A. Redzik, *Hersch Lauterpacht (1897–1960) – droga do nauki prawa międzynarodowego*, „Palestra” 2017, nr 10, s. 52. Takie stanowisko wydaje się też dominować w literaturze przedmiotu, zob. m.in. A. F. Vrdoljak, *Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law*, „The European Journal of International Law” 2010, Vol. 20, No. 4, s. 1189; A. Cassese, *International Criminal Law*, Oxford – New York 2008, s. 104; L. Douglas, *The Memory of Judgment. Making Law and History in the Trials of the Holocaust*, New Haven 2001, s. 44. Niestety większość przytoczonych autorów wskazuje jedynie, że projekt Roberta Jacksona, zawierający zaakceptowaną i ostatecznie przyjętą w Karcie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze definicję zbrodni przeciwko ludzkości, został złożony dzień po spotkaniu z Lauterpachtem. Na nieco mocniejsze argumenty powołuje się za to syn Herscha Lauterpachta, Elihu, który w biografii ojca przytacza dowód w postaci prywatnej korespondencji Williama E. Jacksona (syna Roberta Jacksona), który był obecny podczas spotkania ojca z Lauterpachtem seniorem 30 lipca 1945 r. (E. Lauterpacht, *The Life of Hersch Lauterpacht*, Cambridge – New York 2010, s. 272). Podobnie, na tą samą korespondencję wskazuje fiński badacz Marti Koskeniemi (M. Koskeniemi, *Hersch Lauterpacht and the Development of International Criminal Law*, „Journal of International Criminal Justice” 2004, No. 2, s. 811, 814). Poglądy kwestionujące rolę Lauterpachta w umieszczeniu zbrodni przeciwko ludzkości jako jednego z zarzutów w Procesie norymberskim są w literaturze zdecydowanie mniej powszechne. W miejsce Lauterpachta, jako możliwi autorzy analizowanego pojęcia, wskazywani są: prawnik i działacz Światowego Kongresu Żydów, Jakob Robinson (tak S. Rosenne, *Jacob Robinson: In Memoriam*, „Israel Law Review” 1978, Vol. 13, No. 3, s. 291, oraz do pewnego stopnia także J. Bush, *Nuremberg and Beyond: Jacob Robinson, International Lawyer*, „Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review” 2017, Vol. 39, No. 1, s. 264, 274), ewentualnie Herbert Pell, przy udziale i wsparciu Światowego Kongresu Żydów (zob. A. J. Kochavi, *Prelude to Nuremberg: Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*, Chapel Hill 1998, s. 144-151) czy wreszcie członkowie Komisji Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych, a zwłaszcza jej czechosłowaccy delegaci, Bohuslav Ečer i Egon Schwelb (tak K. von Lingen, *Defining Crimes Against Humanity: The Contribution of the United Nations War Crimes Commission to International Criminal Law, 1944-1947*, [w:] *Historical Origins*

stycznie, jak bowiem powszechnie wiadomo, Lauterpacht był wybitnym znawcą prawa międzynarodowego¹⁰, w związku z czym na autora tej (ale również jakiegokolwiek innej) koncepcji prawnej nadaje się doskonale, udzielając jej dodatkowo splendoru. Przypisywanie temu uczonemu autorstwa koncepcji zbrodni przeciwko ludzkości może być motywowane także tym, że pokrewne jej pojęcie „ludobójstwa”, ma swojego jednego i konkretnego twórcę, którym był Rafał Lemkin¹¹. Bez względu jednak na to, jak bardzo usprawiedliwiona wydaje się hipoteza, w myśl której to właśnie Hersch Lauterpacht jest twórcą koncepcji, lub choćby tylko pojęcia „zbrodni przeciwko ludzkości”, nie wytrzymuje ona konfrontacji z materiałami źródłowymi. Jest tak z dwóch co najmniej powodów. Po pierwsze dlatego, że samo analizowane pojęcie znane było prawu międzynarodowemu już od 2. połowy XIX w., zaś w brzmieniu dosłownym – od czasów Deklaracji mocarstw z 24 maja 1915 r. w sprawie masakry ludności ormiańskiej w Turcji. W odniesieniu do zbrodni nazistowskich będących przedmiotem procesu w Norymberdze, koncepcja zbrodni przeciwko ludzkości była przedmiotem intensywnych prac Komisji Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych (ang. *United Nations War Crimes Commission*, dalej UNWCC), w tym przede wszystkim jej członka z ramienia rządu Czechosłowacji, Bohuslava Ečera. Co ważne, działalność UNWCC zapoczątkowała także etap, w którym poza używaniem samego pojęcia, podjęto także intensywne prace nad wyznaczeniem zakresu jego konotacji. Decydujący dla ostatecznej definicji zbrodni przeciwko ludzkości, zawartej w Karcie MTW, był dorobek Konferencji londyńskiej, ze szczególnym uwzględnieniem roli przewodniczącego delegacji Stanów Zjednoczonych, Roberta Jacksona. Drugi argument, nakazujący tezę o domniemanym autorstwie Lauterpachta traktować z pewnym dystansem, sprowadza się w istocie do spostrzeżenia, iż uczony ten w żadnej ze swoich prac naukowych (ani też w jakiegokolwiek znanej badaczom korespondencji prywatnej), poprzedzających proces w Norymberdze, nie podjął problematyki zbrodni przeciwko ludzkości ani nawet nie użył takiego pojęcia. Jedyne zatem uprawnione i do pewnego stopnia uzasadnione faktami twierdzenie o roli tego uczonego we włączeniu zarzutu zbrodni przeciwko ludzkości do Karty MTW, i tym samym formalnym uznaniu tej kategorii na gruncie prawa międzynarodowego, sprowadza się do uznania, że to najprawdopodobniej jego pomysłem była synteza znanego już

of *International Criminal Law*, ed. M. Bergsmo, W. L. Cheah, P. Yi, Vol. 1, Brussels 2014, s. 477, oraz Eadem, *Setting the Path for the UNWCC: The Representation of European Exile Governments on the London International Assembly and the Commission for Penal Reconstruction and Development, 1941-1944*, „Criminal Law Forum” 2014, Vol. 25, s. 70).

¹⁰ Syntetyczną biografię Lauterpachta, ze szczególnym uwzględnieniem ścieżki naukowej, podaje A. Redzik, *Hersch Lauterpacht (1897-1960)...*, s. 52-60.

¹¹ A. F. Vrdoljak, *Human Rights and Genocide...*, s. 1163-1164. Na takim właśnie założeniu opiera się przytaczana powyżej biografia obu uczonych (zob. Ph. Sands, *East West Street...*, *passim*).

wcześniej terminu z wypracowaną ostatecznie podczas Konferencji londyńskiej treścią. Innymi słowy, to że popełnione przez nazistów okrucieństwa, których ukaranie alianci rozważali już od czasu Deklaracji moskiewskiej z 30 października 1943 r., zyskały ostatecznie w Karcie MTW miano zbrodni przeciwko ludzkości, jest najprawdopodobniej rezultatem sugestii, którą Hersch Lauterpacht poczynił podczas spotkania z Robertem Jacksonem 30 lipca 1945 r. Albowiem mimo hipotez formułowanych przez niektórych autorów, jakoby chodziło tu o inną osobę (zob. przypis 9), należy jednak skłonić się ku opinii, że wspomniany przez Jacksona „wybitny uczony w zakresie prawa międzynarodowego”¹², który doradził mu użycie analizowanego pojęcia, to właśnie Lauterpacht. Za poglądem takim przemawia kilka argumentów. Otóż w pierwszej kolejności, należy zwrócić uwagę, że choć w owym czasie Jackson pozostawał w kontakcie (przeważanie listownym) z kilkoma uczonymi w zakresie prawa międzynarodowego, najlepiej udokumentowane w źródłach (w tym pochodzących od samego Jacksona), są właśnie te z Lauterpachtem¹³. Ponadto, fakt pojawienia się w projekcie Roberta Jacksona określenia „zbrodnie przeciwko ludzkości” dzień po spotkaniu z Lauterpachtem wysoce uprawdopodobnia tezę o tym, że autorem pomysłu był właśnie uczony z Uniwersytetu w Cambridge. *Last but not least*, analiza dorobku naukowego Lauterpachta prowadzi do przekonania, że choć nie posługiwał się on pojęciem „zbrodnie przeciwko ludzkości” wprost, to sama idea leżąca u podstaw tej koncepcji przyświecała mu niemal w całym okresie jego twórczości¹⁴. Szczególne miejsce w jego myśli prawnej zajmowała bowiem problematyka zakresu suwerenności państwa oraz kwestie praw i szeroko rozumianej podmiotowości jednostek w prawie międzynarodowym¹⁵. Krytykę omnipotencji

¹² *Minutes of Conference Session of August 2, 1945*, [w:] *Report of Robert H. Jackson, United States Representative to The International Conference on Military Trials, London 1945. A documentary record of negotiations of the Representatives of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the Union of Soviet Socialist Republics, culminating in the Agreement and Charter of the International Military Tribunal*, Department of State Publication 3080, 1949, s. 416.

¹³ Zob. zwłaszcza M. Koskenniemi, *Hersch Lauterpacht and the Development...*, s. 810-811; E. Lauterpacht, *The Life of Hersch...*, s. 131-132, 142, 188, 272; Ph. Sands, *East West Street...*, s. 96, 102, 176, 113-114.

¹⁴ Należy przy tym podkreślić, że jego poglądy w tym zakresie były bardzo silnie zakorzenione w historii doktryn polityczno-prawnych, zaś swoje wywody bardzo często poprzedzał wszechstronną analizą poglądów myślicieli takich jak m.in. Seneka, Ulpian, Tomasz z Akwinu, Marsyliusz z Padwy, Francisco de Vitoria, Francisco Suárez, Machiavelli, Grotius, Hobbes, Locke, Samuel von Pufendorf, Emerich de Vattel, Hegel, a nawet Carl Schmitt, zob. H. Lauterpacht, *Spinoza and International Law*, „British Year Book of International Law” 1927, No. 8, s. 91, 95-96, 98, 103-104; idem, *The Law of Nations, the Law of Nature and the Rights of Man*, „Transactions of the Grotius Society” 1943, Vol. 29, s. 2-26; idem, *The Law of Nations and the Punishment of War Crimes*, „British Year Book of International Law” 1944, No. 21, s. 61; idem, *The Grotian Tradition in International Law*, „British Year Book of International Law” 1946, No. 23, s. 32.

¹⁵ M. Koskenniemi, *Lauterpacht: The Victorian Tradition in International Law*, „European Journal of International Law” 1997, Vol. 8, Issue 2, s. 217-220, 225, 246; idem, *Hersch Lauterpacht and the Development...*, s. 813.

władzy państwowej Lauterpacht podejmował już w swoich bardzo wczesnych pracach, podkreślając zagrożenia mogące wynikać z „deifikacji państwa”, a co za tym idzie, stawiania go poza zasięgiem prawa¹⁶. Za twórcę koncepcji racji stanu, w znaczeniu pojmowania celów państwa jako uświęcających wszelkie środki, uważał on Machiavellego, którego poglądy w tym zakresie rozwinął Johann Gottlieb Fichte, uznawany z kolei przez Lauterpachta za jednego z głównych propagatorów idei *Machtstaat* w niemieckiej myśli politycznej¹⁷. Doktryna supremacji państwa i jego nieograniczonej suwerenności osiągnęła swoje apogeum w filozofii politycznej Hegla, której uczoney z Cambridge zarzucał uświęcenie państwa jako bytu najwyższego, „(...) nieuznającego żadnej władzy zwierzchniej nad sobą, zobowiązanego do przestrzegania traktatów tylko formalnie i w zależności od okoliczności mogącego zdecydować o ich całkowitej nieważności”¹⁸. O tym jak brzemienne w skutkach okazała się ta doktryna, pokazała praktyka polityczna Trzeciej Rzeszy, która zgodnie z prawem wewnętrznym wykorzystwała swój aparat państwowy do realizacji programu masowej eksterminacji milionów cywilów¹⁹. Tak pojmowanej koncepcji suwerenności Lauterpacht przeciwstawiał ideę ograniczonej władzy państwowej (wywodzonej przez niego już od myślicieli średniowiecznych, w tym zwłaszcza Tomasza z Akwinu i Marsyliusza z Padwy), w jej skrajnej wersji rozwiniętej przez monarchomachów, która swoją dojrzałą formę przybrała ostatecznie w filozofii Johna Locke’a²⁰. Jego koncepcję umowy społecznej, zakładającej istnienie pewnych pierwotnych i niezbywalnych praw przysługujących jednostkom przed zawarciem takiej umowy, Lauterpacht uważał za fundament konstytucji państw nowożytnych²¹. Jak pisał, to właśnie Locke „(...) wyłączył niezbywalne prawa jednostki z zakresu praw, których zrzeczenia wymaga zawarcie umowy społecznej. A zatem to właśnie Locke’ a koncepcja umowy społecznej wywarła najsilniejszy wpływ na współczesną myśl polityczną (...), w której proklamowano zasadę, iż społeczeństwo jest powołane do obrony pewnych niezbywalnych praw”²². W projekcie mowy otwierającej proces w Norymberdze, przygotowanej dla oskarżyciela z ramienia Wielkiej Brytanii Hartley’ a Shawcrossa, Lauterpacht nakreślił koncepcje sankcji międzynarodowej przywidzianej dla państwa, które w sposób szokujący sumienie ludzkości pogwałciło owe niezbywalne prawa jednostek. Rząd takiego państwa, „(...) odartego ze swojej mistycznej i uświęconej su-

¹⁶ H. Lauterpacht, *Westlake and Present Day International Law*, „Economica” 1925, No. 15, s. 324.

¹⁷ H. Lauterpacht, *Spinoza and International Law...*, s. 103-105.

¹⁸ *Ibidem*, s. 104-105.

¹⁹ H. Lauterpacht, *Draft Nuremberg Speeches*, „Cambridge Journal of International and Comparative Law” 2012, No. 1, s. 78.

²⁰ H. Lauterpacht, *The Law of Nations, the Law of Nature...*, s. 5-7.

²¹ *Ibidem*, s. 7-8.

²² *Ibidem*, s. 7.

werenności oraz pozbawionego pełnych pychy atrybutów władzy” zasiada oto na ławie oskarżonych przed „trybunałem ludzkości”²³. Warto zwrócić uwagę, że to właśnie pogwałcenie owych niezbywalnych praw, które wedle Locke’a przysługują jednostkom jeszcze przed zawarciem umowy społecznej (a więc niezależnie od powołania państwa) jest tą granicą, przekroczenia której suwerenność nie może legitymizować. Problematyka ochrony jednostek przed nadużyciami ze strony państw, których są obywatelami, jest zatem kolejnym (choć można zaryzykować stwierdzenie, że tym samym, tylko widzianym z przeciwnej perspektywy) elementem spuścizny Herscha Lauterpachta, tak immanentnie powiązany z aksjologicznymi fundamentami koncepcji zbrodni przeciwko ludzkości. Podobnie jak w przypadku koncepcji ograniczonej suwerenności, tak i tu, dokonuje on wnikliwej analizy doktrynalnej, wyprowadzając moralny imperatyw ochrony praw człowieka z filozofii politycznej Grotiusa, Hobbesa, Spinozy, Locke’a i Emericha de Vattela²⁴. W ujęciu Lauterpachta, imperatyw ten wynikał jednak z przyjętego uprzednio założenia, że jednostka jest nadrzędnym podmiotem i ostatecznym celem wszelkiego prawa²⁵. Wnioski wynikające z tego założenia są przy tym dwójakiej natury, należy bowiem rozpatrywać je z perspektywy uprawnień, ale także obowiązków. Wedle pierwszego kryterium, celem każdego systemu prawa, w tym także międzynarodowego, jest ochrona przyrodzonych i niezbywalnych praw człowieka, w tym jego ogólnego dobrostanu, godności i możliwości wszechstronnego rozwoju²⁶. Koncepcja ta, w połączeniu z analizowanymi powyżej poglądami Lauterpachta dotyczącymi ograniczeń władzy suwerennej państwa, posłużyła za wsparcie uzasadnienia jednej z przesłanek odpowiedzialności za zbrodnie przeciwko ludzkości w procesie norymberskim. Jak pisał Lauterpacht, „(...) wspólnota międzynarodowa już od wieków domagała się uznania prawa do interwencji w obronie pogwałconych praw człowieka, zdeptanych przez państwo w sposób szokujący sumienie ludzkości”, zaś „los oskarżonych (...) posłużyć ma jako niezbity dowód na to, że zakres wyłącznej jurysdykcji wewnętrznej kończy się tam, gdzie zaczynają się zbrodnie przeciwko

²³ H. Lauterpacht, *Draft Nuremberg Speeches...*, s. 48-49, 61; zob. też Ph. Sands, *Twin Peaks: The Hersch Lauterpacht Draft Nuremberg Speeches*, „Cambridge Journal of International and Comparative Law” 2012, No. 1, s. 42.

²⁴ H. Lauterpacht, *Spinoza and International Law...*, s. 94-95; idem, *The Law of Nations, the Law of Nature...*, s. 7, 23-26. Roli Grotiusa w kształtowaniu idei nienaruszalnych praw i wolności jednostek poświęcił Lauterpacht fragmenty osobnego opracowania (zob. idem, *The Grotian Tradition...*, s. 14-15, 43-46). Dokonuje w nich karkołomnej niemal wykładni *De iure belli ac pacis*, z której wynikać ma, jakoby Grotius był gorącym zwolennikiem koncepcji suwerenności ludu oraz praw i wolności jednostek, zaś wyłącznie okoliczności osobiste i jego polityczne zaangażowanie sprawiły, że nie mógł dać temu wyrazu w swoich traktatach.

²⁵ Lauterpacht w swoich pracach używał pojęć jednostka (j. ang. *individual*) i człowiek (j. ang. *man*) zamiennie, nie wprowadzając w tym zakresie jakichkolwiek rozróżnień.

²⁶ H. Lauterpacht, *The Grotian Tradition...*, s. 27.

ludzkości”²⁷. Koncepcja podmiotowości człowieka analizowana z perspektywy obowiązków oznacza z kolei, że to właśnie z poszczególnych jednostek składa się ten pozornie abstrakcyjny i bezosobowy byt, jakim jest państwo. A zatem prawdziwym adresatem obowiązków nakładanych przez prawo na ów metafizyczny byt, jak również sankcji przewidzianych za ich niewypełnienie, w ostatniej instancji są właśnie indywidualne istoty ludzkie²⁸. Warto odnotować, że pogląd ten Lauterpacht również zawarł w projekcie mowy otwierającej proces, przygotowanej dla Hartley’ a Shawcrossa, po czym znalazł się on w wersji, którą oskarżyciel brytyjski wygłosił przed Trybunałem w Norymberdze²⁹. Teza ta została następnie przyjęta w wyroku Trybunału jako jeden z fundamentów konstrukcji, na której oparto zasadę indywidualnej odpowiedzialności oskarżonych³⁰. Syntetycznie przedstawioną powyżej analizę problematyki praw i interesów jednostek uzupełnić należy o uwagę, że była ona przez Lauterpachta uznawana za jeden z dwóch kluczowych obszarów zainteresowania współczesnego prawa międzynarodowego, obok podstawowych dla tej dyscypliny zagadnień związanych ze stosunkami między państwami. Twierdził on bowiem, że „Prawo narodów, aby w pełni realizować swoje funkcje, winno istnieć dla osiągnięcia dwóch celów, z których pierwszy polega na zabezpieczeniu wolności człowieka przed władzą państwa, drugi zaś na zabezpieczeniu państwa przed niebezpieczeństwem zewnętrznym”³¹. Tak pojmowane prawo międzynarodowe uważał Lauterpacht za współczesną emanację prawa natury, które w jego ocenie wypełniało identyczne funkcje. Z jednej strony bowiem, zsekularyzowane przez Grotiusa, przejęło ono rolę regulatora stosunków między suwerennymi państwami Europy po rozpadzie ufundowanego na wspólnocie katolickiej Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego³². Z drugiej zaś jako odwieczny symbol porządku i prawa wyższego niż ziemskie, było prawem natury przestrogą dla władców w ich roszczeniach do nieograniczonego zakresu panowania nad swoimi poddanymi³³. Co ważne, przejęcie przez prawo międzynarodowe funkcji prawa natury, nie oznaczało według Lauterpachta, iż to drugie traciło na zna-

²⁷ H. Lauterpacht, *Draft Nuremberg Speeches...*, s. 48-49, 107. Pogląd ten *in extenso* powtórzył Hartley Shawcross w swojej mowie końcowej podczas procesu, zob. H. Shawcross, *Final speech on behalf of the Prosecution*, [w:] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Official Text in the English Language*, Vol. XIX, Nuremberg 1947, s. 471-472.

²⁸ H. Lauterpacht, *The Grotian Tradition...*, s. 27.

²⁹ H. Lauterpacht, *Draft Nuremberg Speeches...*, s. 62-63; H. Shawcross, *Opening Statement before the International Military Tribunal*, [w:] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Official Text in the English Language*, Vol. III, Nuremberg 1947, s. 105.

³⁰ Zob. *US et al. vs. Göring et al.*, International Military Tribunal Judgment, 01.10.1946, [w:] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Official Text in the English Language*, Vol. I, Nuremberg 1947, s. 223.

³¹ H. Lauterpacht, *The Law of Nations, the Law of Nature...*, s. 29.

³² *Ibidem*, s. 21.

³³ *Ibidem*, s. 11.

czeniu. Przeciwnie, głosił on bowiem pogląd o wzajemnym przenikaniu się i swoistym sprzężeniu zwrotnym pomiędzy prawem narodów, prawem natury a prawami człowieka, z których „każde pozostaje w relacji z dwoma pozostałymi, będąc jednocześnie obdarowanym i darczyńcą, mistrzem i narzędziem, twórcą i owocem pracy”³⁴. Na płaszczyźnie aksjologicznej rolę wiodącą w tej triadzie przypisywał jednak prawu natury, którego zadaniem jest recenzowanie i protestowanie za każdym razem, kiedy „(...) prawo pozytywne, w jakimkolwiek czasie lub miejscu odbiega od zasad rozumu, poczucia słuszności czy powszechnego doświadczenia prawnego ludzkości”³⁵. Za taką sytuację Lauterpacht uznawał właśnie narodziny pogańskiego abso-lutyzmu w jej skrajnej wersji praktykowanej w nazistowskich Niem-czech³⁶. Mimo zatem wszystkich niedoskonałości prawa natury związanych z jego nieprzewidywalnością, jak również tego, że „(...) wielokrotnie wykorzystywane było do wspierania celów wątpliwych i wstecznych (...), niepewność «wyższego prawa» jest i tak lepsza niż arbitralność i arogancja nagiej siły”³⁷.

Podsumowując rozważania na temat zasadności przypisywania Lauterpachtowi udziału w powstaniu koncepcji zbrodni przeciwko ludzkości, w jej formie znanej z art. 6 (c) Karty MTW, powtórzyć należy, że choć samo pojęcie w jego pracach się nie pojawiało, to jednak podstawowe idee oraz wartości leżące u jego podstaw obecne są w całej niemal jego twórczości. Jeżeli zatem zasugerował on Robertowi Jacksonowi użycie tego właśnie pojęcia dla pewnej określonej kategorii czynów, to nie wyskoczyło mu ono z głowy niczym Minerwa z głowy Zeusa, a było owocem wieloletnich przemyśleń i dojrzałych poglądów. Mowa tu jednak o poglądach nie tyle na temat prawa karnego międzynarodowego, co raczej na temat zakresu władzy suwerennej państwa oraz charakteru relacji państwo-jednostka. Zbrodnie przeciwko ludzkości jawią się bowiem w poglądach Lauterpachta jako narzędzie, instrument urzeczywistnienia jego wizji ograniczonej suwerenności. Kiedy już po ustanowieniu Trybunału, pracował nad mowami procesowymi dla Hartley’ a Shawcrossa, pisał o zarzucie z art. 6 (c), że „(...) zawiera w sobie doktrynę polityczną i prawną o ogromnej doniosłości”, zaś jej istotą jest reguła, zgodnie z którą „(...) w odniesieniu do podstawowych praw człowieka istnieje wyższa instancja niż prawo stanowione jakiegokolwiek państwa”³⁸. Mimo bowiem, iż „(...) jako zasadę prawo międzynarodowe uznaje, że do prerogatyw państwa należy w jaki sposób traktować swoich własnych obywateli (...), to jednocześnie prawo międzynarodowe doma-

³⁴ *Ibidem*, s. 28-29.

³⁵ *Ibidem*, s. 17.

³⁶ *Ibidem*, s. 21.

³⁷ H. Lauterpacht, *The Grotian Tradition...*, s. 24.

³⁸ H. Lauterpacht, *Draft Nuremberg Speeches...*, s. 96.

ga się także ograniczenia onnipotencji państwa, zaś każdy człowiek, ostateczny podmiot wszelkiego prawa, jest uprawniony do ochrony ze strony społeczności międzynarodowej, gdy państwo depcze jego prawa w sposób, który szokuje i uwłacza sumieniu ludzkości³⁹. Tak rozumiana koncepcja zbrodni przeciwko ludzkości staje się zatem środkiem do nadrzędnego celu, polegającego na podporządkowaniu onnipotencji państwa naczelnej wartości, jaką jest ochrona praw człowieka. Można w związku z tym zaryzykować stwierdzenie, że w myśli Herscha Lauterpachta zbrodnie przeciwko ludzkości były raczej kategorią polityczno-prawną niż prawną *sensu stricto*. Tezę taką wydaje się przy tym potwierdzać rażąco niedbała wykładania art. 6 Karty MTW dokonana przez niego w pierwszej części projektu mowy końcowej przygotowywanego dla Shawcrossa, w której Lauterpacht zamiennie stosuje pojęcia „zbrodni wojennych” i „zbrodni przeciwko ludzkości”, bagatelizując zupełnie różnice między nimi⁴⁰. Ignorowanie technicznych subtelności konstrukcji pojęcia „zbrodni przeciwko ludzkości” (tak przecież doniosłych z punktu widzenia indywidualnej odpowiedzialności karnej), a ponadto podkreślanie, że o istocie ich kryminalnego charakteru przesądza to, że zostały nakazane i dokonane przez państwo lub osoby działające w jego imieniu⁴¹, wydaje się zatem najlepszym dowodem na to, iż analizowaną koncepcję Lauterpacht rozumiał jako należącą do obszaru doktryn polityczno-prawnych, nie zaś dogmatyki prawa międzynarodowego.

Bibliografia

Minutes of Conference Session of August 2, 1945, [w:] *Report of Robert H. Jackson, United States Representative to The International Conference on Military Trials, London 1945. A documentary record of negotiations of the Representatives of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the Union of Soviet Socialist Republics, culminating in the Agreement and Charter of the International Military Tribunal*, Department of State Publication 3080, 1949, s. 416.

US et al. vs. Göring et al., International Military Tribunal Judgment, 01.10.1946, [w:] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Official Text in the English Language*, Vol. I, Nuremberg 1947, s. 223.

Bush Jonathan, *Nuremberg and Beyond: Jacob Robinson, International Lawyer*, „Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review” 2017, Vol. 39, No. 1, s. 264-274.

Cassese Antonio., *International Criminal Law*, Oxford – New York 2008, s. 104.

Cherif Bassiouni, Mahmoud, *Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*, Cambridge – New York 2011, s. 1.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 74-76.

⁴¹ *Ibidem*, s. 95, 110.

- Douglas Lawrence, *The Memory of Judgment. Making Law and History in the Trials of the Holocaust*, New Haven 2001, s. 44.
- Kochavi Arie, *Prelude to Nuremberg: Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*, Chapel Hill 1998, s. 144-151.
- Koskenniemi Marti, *Lauterpacht: The Victorian Tradition in International Law*, „European Journal of International Law” 1997, Vol. 8, Issue 2, s. 217-246.
- Koskenniemi Marti, *Hersch Lauterpacht and the Development of International Criminal Law*, „Journal of International Criminal Justice” 2004, No. 2, s. 811-814.
- Kuper Leo, *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven – London 1982, s. 11-52.
- Lauterpacht Elihu, *The Life of Hersch Lauterpacht*, Cambridge – New York 2010, s. 131-272.
- Lauterpacht Hersch, *Westlake and Present Day International Law*, „Economica” 1925, No. 15, s. 324.
- Lauterpacht Hersch, *Spinoza and International Law*, „British Year Book of International Law” 1927, No. 8, s. 91-105.
- Lauterpacht Hersch, *The Law of Nations, the Law of Nature and the Rights of Man*, „Transactions of the Grotius Society” 1943, Vol. 29, s. 5-29.
- Lauterpacht Hersch, *The Law of Nations and the Punishment of War Crimes*, „British Year Book of International Law” 1944, No. 21, s. 61.
- Lauterpacht Hersch, *The Grotian Tradition in International Law*, „British Year Book of International Law” 1946, No. 23, s. 14-46.
- Lauterpacht Hersch, *Draft Nuremberg Speeches*, „Cambridge Journal of International and Comparative Law” 2012, No. 1, s. 48-107.
- von Lingen Kerstin, *Defining Crimes Against Humanity: The Contribution of the United Nations War Crimes Commission to International Criminal Law, 1944-1947*, [w:] *Historical Origins of International Criminal Law*, ed. M. Bergsmo, W. L. Cheah, P. Yi, Vol. 1, Brussels 2014, s. 477.
- von Lingen Kerstin, *Setting the Path for the UNWCC: The Representation of European Exile Governments on the London International Assembly and the Commission for Penal Reconstruction and Development, 1941-1944*, „Criminal Law Forum” 2014, Vol. 25, s. 70.
- Mullins Christopher, *Conflict Victimization and Post-Conflict Justice 1945-2008*, [w:] *The Pursuit of International Criminal Justice: A World Study on Conflicts, Victimization, and Post-Conflict Justice*, ed. M. Cherif Bassiouni, Vol. 1, Antwerp 2010, s. 67.
- Redzik Adam, *Hersch Lauterpacht (1897-1960) – droga do nauki prawa międzynarodowego*, „Palestra” 2017, nr 10, s. 52-60.
- Rosenne, Shabtai., *Jacob Robinson: In Memoriam*, „Israel Law Review” 1978, Vol. 13, No. 3, s. 291.
- Sands Philippe, *Twin Peaks: The Hersch Lauterpacht Draft Nuremberg Speeches*, „Cambridge Journal of International and Comparative Law” 2012, No. 1, s. 42.
- Sands Philippe, *East West Street. On the Origins of “Genocide” and “Crimes Against Humanity”*, New York 2017, s. 3-115.
- Sands Philippe, Redzik Adam, *Lauterpachtów dwóch: Elihu (1928-2017) i Hersch (1897-1960)*, „Palestra” 2017, nr 7-8, s. 215.
- Shawcross Hartley, *Opening Statement before the International Military Tribunal*, [w:] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Official Text in the English Language*, Vol. III, Nuremberg 1947, s. 105.
- Shawcross Hartley, *Final speech on behalf of the Prosecution*, [w:] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Official Text in the English Language*, Vol. XIX, Nuremberg 1947, s. 471-472.

Skinner Quentin., *Znaczenie i rozumienie w historii idei*, tłumaczenie. F. Biały, „Refleksje” 2014, nr 9, s. 130.

Vrdoljak Ana Filipa, *Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law*, „The European Journal of International Law” 2010, Vol. 20, No. 4, s. 1163-1189.